

**DWIE TWARZE
BOHATERA**

JOANNA MENDYK

**DWIE TWARZE
BOHATERA**

**RODRIGO DÍAZ
A JEGO WIZERUNEK
W „PIEŚNI O CYDZIE”**

Przedmowa
Alberto Montaner

hořmíni

Publikacja dofinansowana ze środków Wydziału Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Szkoły Doktorskiej Nauk Humanistycznych UJ oraz Towarzystwa Doktorantów UJ

Publikacja dofinansowana ze środków projektu badawczego nr PGC2018-095757-B-I00: „Magia, Épica e Historiografía Hispánicas: Relaciones Literarias y Nomológicas II” finansowanego przez Ministerstwo Nauki, Innowacji i Szkolnictwa Wyższego Hiszpanii oraz Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego



Publikacja dofinansowana ze środków Fundacji Studentów i Absolwentów Uniwersytetu Jagiellońskiego „Bratniak”



Publikacja powstała w ramach realizacji projektu badawczego nr 2020/37/N/HS3/04149: „Cavallero de prestar. Etos rycerski na Półwyspie Iberyjskim w XII–XIII w. w świetle *Pieśni o Cydzie* oraz innych wybranych poematów epickich” finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki.

Recenzje

dr hab. Rafał Hryszko, prof. UJ, Instytut Historii UJ

dr Rozalia Sasor, Instytut Filologii Romańskiej UJ

dr Mateusz Wilk, Wydział Nauk o Kulturze i Sztuce UW

Opracowanie redakcyjne

Joanna Kłós

Projekt okładki na podstawie zamysłu Pawła Sepielaka

© Copyright by Joanna Mendyk and Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów, Kraków 2023
Przedmowa © Copyright by Alberto Montaner Frutos

Marka Homini jest częścią Wydawnictwa Benedyktynów Tyniec

ISBN 978-83-8205-293-0

Wydanie pierwsze: Kraków 2023

Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów
ul. Benedyktyńska 37, 30-398 Kraków
tel.: +48 534 037 299; +48 (12) 688 52 95
e-mail: zamowienia@tyniec.com.pl
www.tyniec.com.pl, www.homini.com.pl

Druk i oprawa

Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów
druk@tyniec.com.pl

*Une histoire sans l'imaginaire, c'est une histoire mutilée,
désincarnée*.*

Jacques Le Goff

*Commo omnes exidos a tierra estraña, allí pareçrá el que
merece la soldada**.*

Cantar de mio Cid

* Historia bez sfery wyobrażeń jest historią okaleczoną,
wyrwaną z kontekstu.

J. Le Goff, *L'imaginaire médiéval*, Paris 1991.

** Jako [że zostaliśmy] wygnani na obce ziemie, / tu okaże
się, kto zasługuje na żołąd.

Cantar de mio Cid, ed. A Montaner, Barcelona 2016.

Spis treści

Przedmowa	XI
Wstęp	1
Tematyka, cele i struktura książki	2
Baza źródłowa, jej specyfika i wykorzystanie	4
Terminologia	5
Literatura przedmiotu	7
Cydofofia i cydofilia	9
Podziękowania	19

Część I: Źródła

I. <i>Pieśń o Cydzie</i>	25
Zachowany rękopis	28
Datacja utworu	30
Autorstwo, miejsce powstania i kontekst społeczny	34
Epika a historia	42
Edycje poematu	44
Streszczenie utworu	45
II. Pozostałe źródła	49

Część II: Rodrigo Díaz jako postać historyczna

Tło historyczne	65
Iberia chrześcijańska	66
Rozdrobnienie Al-Andalus i system <i>parias</i>	69
„Rekonkwista” – mit a rzeczywistość	76
Święta wojna a realia iberyjskie	98
Nowa organizacja przestrzeni	107

Społeczeństwo zorganizowane do prowadzenia wojny.....	109
<i>Convivencia</i> a mit „kultury tolerancji”	111
Otwarcie chrześcijańskiej Iberii na Europę Zachodnią	115
I. Początki.....	117
1. Narodziny	117
2. Pochodzenie.....	118
3. Dzieciństwo i młodość na dworze infanta Sancha	124
II. Rozkwit	131
1. Na dworze króla Sancha II	131
2. <i>Campidoctor</i> : drugi najbardziej znany przydomek Cyda.....	134
3. Niepokojne lata panowania Sancha II.....	137
4. Poddany Alfonsa VI.....	143
5. Małżeństwo z Jimeną Díaz.....	152
III. Wygnanie	159
1. Okoliczności pierwszego sporu z Alfonsem VI	159
2. Pierwsza banicja	167
IV. Powrót.....	191
1. Pojednanie z Alfonsem VI	191
2. Działania na wschodzie Półwyspu w imieniu króla.....	197
V. Nieporozumienie?	207
1. Odsiecz dla Aledo i ponowny konflikt z Alfonsem VI	207
2. <i>Ira regia</i> : uznanie za zdrajcę i druga banicja	209
VI. Niezależność.....	215
1. Rycerz bez seniora, wojownik bez mocodawcy – samodzielne działania na wschodzie Półwyspu	215
2. Walka z Berengarem Rajmundem II	217
3. Wyprawa pod Granadę i kolejny spór z Alfonsem.....	225
4. Odwet Alfonsa VI – oblężenie Walencji i Tortosy	228
5. Rajd na ziemie Garcii Ordóñeza.....	231
6. Ostateczny cel: Walencja	235
VII. Apogeum	251
1. Nowe wyzwania – Rodrigo jako władca Walencji	251
2. Bitwa pod Cuarte – pierwsze zwycięstwo nad Almorawidami	256
3. Bitwa pod Bairén	262
4. Consuegra: śmierć syna	265
5. Ostatnie podboje.....	266
6. Biskupstwo w Walencji a ideologia władzy Cyda	271
7. Ostatni rok życia i spuścizna Cyda.....	277
Epilog: Walencja po śmierci Rodriga	287

Część III: Obraz bohatera w *Pieśni o Cydzie*

Bohater	295
Struktura analizy	303
I. Wojna	305
1. Męstwo	307
2. Drużyna	313
II. Polityka	321
1. Banicja	322
2. Lojalność wobec króla	333
3. Roztropność, <i>mesura</i>	355
4. <i>Convivencia</i>	362
III. Religia	367
1. Pobożność	368
2. Walka z muzułmanami	375
IV. Rodzina	391
1. Pochodzenie	392
2. Głowa rodziny	396
3. Uczucia i emocje	399
4. Infanci z Carriónu	402
V. Honor	411
1. Sąd królewski w Toledo – obrona honoru	414
2. Wygląd zewnętrzny	421
3. Hojność	425
Wnioski częściowe	433

Część IV: Rodrigo Díaz jako postać historyczna a protagonista *Pieśni o Cydzie* – porównanie

I. Rycerz	443
II. Dowódca	447
III. Banita	453
IV. Polityk	455
V. Poddany królewski	458
VI. Szlachcic	461
VII. Chrześcijanin	463
VIII. Mąż i ojciec	470
Zakończenie	473

Spis treści

Bibliografia.....	479
Źródła	479
Opracowania.....	483
Strony internetowe.....	524
Programy studiów	524
Filmy	527
 Spis map, schematów i ilustracji	529
Mapy.....	529
Schematy.....	529
Ilustracje.....	530
 Wykaz skrótów	543
 Summary.....	545

Alberto Montaner

Przedmowa

Przedstawiając pierwszą polskojęzyczną biografię kastylijskiego wojownika Rodriga Díaza, lepiej znanego jako Cyd, należy poczynić kilka uwag, które pozwolą czytelnikowi pojąć specyfikę zadania i perspektywę obraną przez autorkę, Joannę Mendyk, przede wszystkim dlatego, że nie mamy tu do czynienia jedynie – a w zasadzie nawet przede wszystkim – z biografią. Z tego względu na początek należy przyrzeć się kontekstowi, w którym rozgrywa się nasza opowieść.

Opracowanie biografii frankijskiego bohatera Rolanda byłoby zadaniem tak bezcelowym jak próba sporządzenia życiorysu Achillesa czy Hektora znanych z dzieł Homera, jeśli przez pojęcie biografii rozumiemy opowieść opartą, w miarę możliwości, na zbiorze faktów. Z kolei przedstawienie historii Rodriga Zwycięzcy [*el Campeador*] – jak sam określał się w wystawianych w swojej kancelarii dokumentach – stanowi zadanie wykonalne, acz niewolne od ryzyka. W przypadku bohatera *Pieśni o Rolandzie*, *opus magnum* francuskiej epiki średniowiecznej – występującego w źródłach jako *Hrolandus dux Britanniae*, który stał się uosobieniem ideału *prouesse** (w przeciwieństwie do Oliwiera cechującego się *sagesse***) – znamy tylko jego imię, urząd i datę śmierci w klęsce w Roncevaux, a wszystkie inne wzmianki na jego temat są całkowicie legendarne. Jeszcze mniej możemy powiedzieć o słynnym Arturze, królu Brytów, którego istnienie jest wysoce wątpliwe, lecz gdyby odpowiadał on jakiemuś historycznemu dowódcy, nie miałby z nim wspólnego nic ponad imię. Przywołuję te postacie nie tylko dlatego, że są one fundamentalne dla epickich materii Francji i Brytanii – niewyczerpanego źródła

* *Prouesse* (franc.) – ideał męstwa, czasem graniczącego z brawurą (jak w przypadku Rolanda), jedna z cnót rycerskich – przyp. tłum.

** *Sagesse* (franc.) – cnota roztropności i umiarkowania, w tym przypadku stanowiąca przeciwieństwo brawury – przyp. tłum.

opowiadań od średniowiecza aż po czasy współczesne (zwłaszcza druga z nich) – ale również z tego powodu, że w łacińskim epitafium, które dziś wciąż można częściowo odczytać na nagrobku Rodriga Díaza w klasztorze św. Piotra w Cardeñi, zawarto dosłowne porównanie postaci z obu cykli epickich z kastylijskim bohaterem:

QVANTVM ROMA POTENS BELLICIS EXTOLLITVR ACTIS
VIVAX ARTHVRVS FIT GLORIA QVANTA BRITANNIS
NOBILIS E CAROLO QVANTVM GAVDET FRANCIA MAGNO
TANTVM IBERIA DVRIS CID INVICTVS CLARET

Jak potężny Rzym wznosi się przez czyny wojenne, / ile chwały przynosi Brytom długowieczny Artur, / ile radości szlachej Francji daje wielki Karol, / tak w Iberii jaśnieje Cyd, w trudach niezwyciężony*.

W tym tekście – który niewątpliwie powstał w otoczeniu króla Alfonsa X Mądrego i być może został skomponowany w 1272 lub 1277 r. – trzecia grupa tematyczna literatury średniowiecznej, czyli cykl trojański, została uwzględniona jedynie w sposób pośredni, poprzez ród Eneasza. Niemniej już w dwóch początkowych strofach safickich *Carmen Campidoctoris*, łacińskiego hymnu na cześć Campeadora (skomponowanego trzy ćwierćwiecza wcześniej), postać kastylijskiego wojownika została wyniesiona ponad bohaterów *Iliady*:

⟨B⟩ella gestorum possumus referre
Paris et Pyrri necnon et Eneae,
multi poete plurima in laude
que conscripsere.
Sed paganorum quid iuuabunt acta,
dum iam uillescant uetustate multa?
Modo canamus Roderici noua
principis bella¹.

* Ten i kolejne cytowane fragmenty źródeł łacińskich zostały przetłumaczone z oryginałów przez autorkę przekładu.

¹ *Carmen Campidoctoris o Poema Latino del Campeador*, ed. A. Montaner, Á. Escobar, Madrid 2001, w. 1–10. Na temat pierwszej strofy zob. też *Cantares de mio Cid. El poema épico, los romances y el Carmen Campidoctoris*, prólogo D. Veatch, textos modernizados A. Montaner, Á. Escobar, Doral (Florida) 2022, s. 229.

Opowiadać możemy o czynach wojennych / Parysa, Pyrrusa albo Eneasza, / przez licznych poetów wielce wychwalanych. / Lecz ileż radości dać mogą czyny pogan, / skoro przez wielką starość straciły już swą wartość? / Opiewajmy raczej nowe wojny księcia Rodriga.

Spośród wyżej wymienionych można dziś opracować biografię *sensu stricto* jedynie Karola Wielkiego... i samego Rodriga Díaza. Nie jest to zaskakujące w przypadku pierwszego – był wszak jednym z najbardziej wpływowych monarchów wieków średnich. Natomiast możliwość napisania opowieści o charakterze historycznym na temat drugiego może, nie bez powodu, dziwić, jako że chodzi o postać wywodzącą się z bocznej linii rodu arystokratycznego, która nie zdobyła nawet tytułu hrabiego, stanowiącego w pełnym średniowieczu na Półwyspie Iberyjskim najwyższą godność świecką, ustępującą jedynie monarszej. Rzecz jasna w czasach Rodriga nikt, kto nie był królem (i to nie pierwszym lepszym królem), nie mógł na własną rękę podbić stolicy taifatu takiej jak Walencja, która dziś wciąż jest trzecim miastem Hiszpanii zarówno pod względem populacji, jak i znaczenia ekonomicznego. Ponadto spośród wszystkich chrześcijańskich dowódców jedynie Cyd był w stanie pokonać lub zmusić do odwrotu budzących grozę Almorawidów, którzy pokonali Alfonsa VI czy też jego wojska w kolejnych bitwach pod Sagrą (1086), Consuegrą (1097), gdzie zginął Diego, jedyny męski potomek Cyda, i pod Uclés (1108), gdzie poległ infant Sancho, dziedzic kastylijskiego tronu.

Nie może zatem dziwić, że postać Rodriga Díaza wywoływała emocje, choć zróżnicowane, po jednej i drugiej stronie granicy dzielącej chrześcijan i muzułmanów. Pierwsi z bólem odnotowali jego śmierć nawet za Pirenejami, w odległym klasztorze Maillezais w Kraju Loary, około 1000 kilometrów od Walencji. W rocznikach tego zgromadzenia, we wpisie dotyczącym 1099 r., zanotowano: *In Hispania, apud Valentiam, Rodericus comes defunctus est, de quo maximus luctus christianis fuit et gaudium inimicis paganis*², czyli „W Hiszpanii, w Walencji, zmarł hrabia Rodrigo ku wielkiej żałobie chrześcijan i radości pogańskich wrogów”. Ci ostatni – choć zgodnie ze zwyczajem określali Cyda tymi samymi epitetami, które stosowali w odniesieniu do znienawidzonych przeciwników z Północy (takimi jak *tāġiyah*, *laʿīn*, a nawet *kalb alaʿdu*, czyli odpowiednio „tyran”, „przeklęty” i „wrogi pies”)³ – pozostawili nam również wymowne świadectwo andaluskiego kompilatora Ibn Bassāma, który w swoim *Daġīrah*, czyli *Skarbcu*,

² *Chronicon Sancti Maxentii Pictavensis*, sub anno MXCIX, w: *Chroniques des églises d'Anjou*, ed. P. Marchegay, E. Mabille, Paris 1869, s. 417.

³ Zob. M.J. Viguera, *El Cid en las fuentes árabes*, w: *Actas del Congreso Internacional El Cid, Poema e Historia*, coord. C. Hernández Alonso, Burgos 2000, s. 55–92.

oddaje wyraźny zachwyt, choć zabarwiony strachem: *Wa-kāna hādā l-bāʿiqatu waqta-hu fī darabi šahāmati-hi, wa-ġtimāʿi azāmati-hi, wa-tanāhī šarāmati-hi, āyatan min āyāti l-Lāhi*⁴, czyli „A przecież ten człowiek, plaga swych czasów, był z powodu swego umiłowania męstwa, niezłomności charakteru i bohaterskiej odwagi znakiem wśród znaków Pana”^{*}.

Dysponujemy licznymi świadectwami dotyczącymi Rodriga, jak dokumenty, wzmianki w kronikach, a nawet pewne źródła materialne, włącznie z samymi szczątkami pochodzącymi ze wspomnianego nagrobka w Cardeni, które dziś, częściowo zachowane, znajdują się w jego grobie w transepcie katedry w Burgos. Świadectwa te wskazują, że jego postać już za życia otaczała niemal mityczna aura, w związku z czym nie może dziwić, że szybko ozdobiono ją legendarnymi przymiotami. W skomponowanym w połowie XII stulecia *Prefatio de Almaria* (łacinińskim poemacie epickim ułożonym heksametrem) pojawia się wzmianka, wedle której bohater – już wtedy określany tytułem honorowym *mio Cid* pochodzącym od arabskiego *sīdī* („mój pan”) – był powszechnie opiewany, być może nawet w *cantares de gesta*^{**}:

*Ipsē Rodericus, Meo Cidi sepe uocatus,
De quo cantatur quod ab hostibus haud superatur,
Qui domuit Mauros, comites domuit quoque nostros,
Hunc extollebat, se laude minore ferebat.
Sed fateor uerum, quod tollet nulla dierum:
Meo Cidi primus fuit Aluarus atque secundus.
Morte Roderici Ualentia plangit amici
Nec ualuit Christi famulis ea plus retineri*⁵.

Tenże Rodrigo, często zwany Moim Cydem, / o którym śpiewa [opowiada?] się, że nigdy nie został pokonany, / że podporządkował sobie Maurów, a także naszych hrabiów, / wywyższał tegoż [Álvara Fáñeza], sobie samemu zostawiając mniejsze pochwały. / Lecz powiem prawdę, której nie przysłoni czas: / Mój Cyd był

⁴ Ibn Bassām, *Ad-daḥīrah fī maḥāsin ahl al-Ġazīrah*, ed. I. ʿAbbās, Bayrūt 1979, vol. III, t. 1, s. 99–100.

^{*} Przekład za: M. Wilk, *Najstarsza zachowana arabska relacja o Cydzie*, w: *Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, red. A. Bartoszewicz et al., Warszawa 2010, s. 679.

^{**} *Cantares de gesta* – pieśni o rycerskich czynach – przyp. tłum.

⁵ *Prefatio de Almaria*, w. 228–240, ed. J. Gil, w: *Chronica Hispana saeculi XII*, Pars I, Turnhouti 1990, s. 262–263.

pierwszy, a Álvar drugi. / Walencja opłakuje śmierć [swego] przyjaciela Rodriga / a sługom Chrystusa nie było dane dłużej jej utrzymać.

Pół wieku później powstały kolejne *cantares de gesta*, w których Cyd jest postacią pierwszoplanową: *Cantar del rey don Sancho* (znany jedynie z prozyfikacji zawartej w *Estoria de España* Alfonsa X Mądryego) i *Pieśń o Cydzie*. Z kolei spisana około 1300 r. *Crónica de Castilla* podaje kompletny życiorys Cyda⁶, od jego pochodzenia i narodzin aż po epizody, które miały mieć miejsce po jego śmierci. Kronika bazuje na łacińskich i arabskich źródłach historycznych, co najmniej trzech poematach epickich (dwa wyżej cytowane i *Cantar de las mocedades de Rodrigo**) oraz serii wątków o charakterze hagiograficznym niewątpliwie pochodzących z klasztoru w Cardeñi. Co najmniej dwie trzecie tej biografii są całkowicie legendarne.

Logiczne jest zatem, że podejmując się swego zadania, Joanna Mendyk musiała trzymać się z jednej strony zbioru faktów, o tyle, o ile możliwe jest ich zrekonstruowanie, z drugiej zaś kontekstu socjopolitycznego, w którym fakty te nabierają znaczenia, pozwalając nam zrozumieć działania interesujących nas postaci (choć prawie nigdy nie mamy dostępu do ich intencji). Perspektywa ta leży u podstaw dwóch początkowych części niniejszej książki, składających się z krytycznego omówienia źródeł oraz przedstawienia Rodriga Díaza jako postaci historycznej. Niemniej Cyd, który jest mniej lub bardziej znany polskiemu czytelnikowi – podobnie jak większości odbiorców, nawet w Hiszpanii – to bohater literacki w wersji epickiej, teatralnej (spopularyzowanej w całej Europie dzięki dramatowi *Le Cid* Pierre’a Corneille’a i jego licznym adaptacjom operowym) czy wreszcie filmowej. Innymi słowy, to Cyd będący mitem literatury powszechnej lub bohaterem wyobrażeń zbiorowych. Byłoby zatem frustrujące mieć w ręku tom poświęcony kastylijskiemu wojownikowi, w którym nie zostałyby podjęty w ten lub inny sposób jego wymiar mityczny czy też, mówiąc może bardziej precyzyjnie, archetypiczny. Z drugiej strony nie miejsce to na szczegółowy przegląd rozmaitych adaptacji postaci – ich omówienie zajęło niemieckiemu tematologowi Christophowi

⁶ *Crónica de Castilla*, ed. P. Rochwert-Zuili, Paris 2010, dostępna online: <http://e-spainialivres.revues.org/137>. Szerzej na ten temat zob. M. Lacombe, *Au-delà du Cantar de mio Cid: Les épigones de la geste cidienne à la fin du XIII^e siècle*, Madrid 2009.

* Mowa tu o utworze, którego treść znamy jedynie z prozyfikacji w *Crónica de Castilla*. Zachował się za to późniejszy, pochodzący z II połowy XIV w. poemat znany jako *Mocedades de Rodrigo* (lub *Crónica rimada del Cid*), którego treść jest powiązana z zaginionym XIII-wiecznym utworem – przyp. tłum.

Rodiekowi niemal 500 stron druku⁷, i to zaraz przed nowym boomem produkcji „Cydowych” obserwowanym od 2000 r.

W związku z tym Joanna Mendyk postanowiła skoncentrować się na dziele, które wyniosło Cyda do panteonu literatury światowej i doprowadziło do zespolenia postaci historycznej z legendarną, czemu kres położyło dopiero pojawienie się w XVIII w. nowożytnej historiografii⁸. Dziełem tym jest *Pieśń o Cydzie*, kastylijski *cantar de gesta* skomponowany niewątpliwie w ostatniej dekadzie XII lub pierwszych latach XIII w., a skopiowany przez sumiennego skrybę Piotra Opata (nie opata Piotra) w maju 1207 r. Podejście to pozwoliło historyczce pracować na dwa fronty – jak wskazuje tytuł książki i jak ona sama szczegółowo wyjaśnia we wstępie – zarówno z Cydem historycznym, jak i epickim, działając z jednej strony jako biografka (w ramach historii wydarzeniowej i społecznej), z drugiej zaś jako mitografka (na gruncie historii mentalności). Rezultatem jest kompletne omówienie obydwu obliczy Rodriga Díaza i zachodzącej pomiędzy nimi relacji. Dzięki temu czytelnik może w pełni zaspokoić zrozumiałą ciekawość w odniesieniu do postaci, która ma jednocześnie znaczenie historyczne i legendarne, z jednej strony jako konkretna osoba „z krwi i kości”, z drugiej zaś nieśmiertelna figura utkana z materii, z której biorą się sny.

Gdy kończy się preludium, niech podniesie się kurtyna.

Przekład: Joanna Mendyk

⁷ Ch. Rodiek, *Sujet – Kontext – Gattung. Die internationale Cid-Rezeption*, Berlin–New York 1990; przekład hiszpański: *La recepción internacional del Cid. Argumento recurrente – contexto – género*, trad. L. Gómez de Olea, Madrid 1995.

⁸ Począwszy od pionierskiej pracy M. Risco, *La Castilla y el más famoso castellano [...]*, Madrid 1792.

Wstęp

Książka ta opowiada o przeszłości. Mówiąc bardziej precyzyjnie, przedstawia ona fragmenty przeszłości – wycinki, które mogą się wydawać niewielkie. Te skrawki przeszłości pozwolą nam jednak, niczym migawka w aparacie fotograficznym, rzucić światło na życie mieszkańców konkretnego obszaru geograficznego w określonym czasie – Półwyspu Iberyjskiego od połowy XI do przełomu XII i XIII w., przede wszystkim z perspektywy miejscowej ludności chrześcijańskiej. W kadrze tym znajdziemy postacie, miejsca, wydarzenia – ukaże nam on jednak również to, czego na zdjęciu nie widać: wybrane aspekty życia codziennego, zwyczaje, mentalność, świadomość zbiorową, wartości, idee i aspiracje osób, które poznamy, a także, w pewnej mierze, ich niewidocznych towarzyszy.

Kilka dekad temu nieżyjący już historyk Jacques Le Goff zaproponował ramy teoretyczne dla badania w perspektywie historycznej sfery wyobraźni, klasyfikując jednocześnie tę ostatnią jako element „rzeczywistości mentalnej” – stanowiącej naturalne przeciwieństwo „rzeczywistości materialnej”. W ujęciu tego mediewisty, jednego z najwybitniejszych praktyków i teoretyków szkoły Annales, podział na te dwa typy rzeczywistości odpowiada dwóm wizjom historii jako dyscypliny. Przedmiotem zainteresowania pierwszej z nich – zwanej przez francuskiego badacza „historią tradycyjną” – są wydarzenia, instytucje i „wielcy ludzie”. W ramach drugiej z nich – „historii wyobraźni”, stanowiącej przeciwieństwo „historii tradycyjnej” – Le Goff proponował jako nowe pole badawcze analizę „obrazów zbiorowych”, które jednocześnie mogą rzucić nowe światło na cały świat mentalny epoki¹.

Zarysowana przez wielkiego historyka dychotomia dobrze odpowiada tematyce książki. Przedmiotem mojej opowieści będą bowiem dwie postacie. Pierwsza z nich stąpała po tej samej ziemi, na której niniejsze karty zostały ukończone – z tą

¹ J. Le Goff, *L'imaginaire médiéval. Essais*, Paris 1991, s. I–VIII [polski przekład: *Świat średniowiecznej wyobraźni*, przeł. M. Radożycka-Paoletti, Warszawa 1997, s. 5–12].

różnicą, że było to niemal tysiąc lat temu – i była niewątpliwie jak najbardziej materialna; co więcej, pochodzenie ulokowało ją blisko kategorii „wielkich ludzi”. Druga narodziła się z kolei w sferze wyobraźni, choć nie bez związku ze swoim materialnym pierwowzorem. Przynależy zatem do rzeczywistości mentalnej, a jednocześnie zapewniła nieśmiertelność postaci materialnej, niejako cementując nadany jej przez społeczeństwo status mitu. Stanowi ponadto zwierciadło idei i aspiracji społeczności, w której – i dla której – powstała, dzięki czemu pozwala nam ujrzeć całą zbiorowość.

Interesujące nas postacie to rzecz jasna Rodrigo Díaz, zwany Cydem, oraz jego najlepiej znany odpowiednik w świecie literatury: protagonista *Pieśni o Cydzie*. Którą z nich możemy uznać za bardziej „rzeczywistą” czy „prawdziwą” – to pytanie pozostawiam Czytelnikom, rezerwując dla siebie zgoła odmienne zadanie: przedstawienia obydwu postaci i określenia, czy – a jeśli tak, to na ile – są do siebie podobne.

Tematyka, cele i struktura książki

Tematem książki jest zatem porównanie wizerunku bohatera w *Pieśni o Cydzie* z życiem Rodriga Díaza, pierwowzoru postaci literackiej. Tekst podzielony został na cztery części. W pierwszej przedstawiam bazę źródłową, która składa się z szerszego omówienia *Pieśni o Cydzie* oraz rozdziału poświęconego pozostałym tekstom odnoszącym się do postaci Rodriga Díaza – zarówno dyplomatycznym i kronikarskim, jak i poetyckim. W kolejnej części omawiam kontekst historyczny oraz życiorys Rodriga Díaza – podzielony na etapy, zgodnie z układem chronologicznym. Część III stanowi analiza obrazu bohatera w *Pieśni o Cydzie* – w układzie problemowym przedstawiam tu zagadnienia kluczowe dla wizerunku protagonisty utworu. Moim zamiarem w części IV jest zaś zestawienie obrazu bohatera w poemacie z życiorysem historycznego Rodriga Díaza.

Podstawowym celem, który sobie wyznaczyłam, jest określenie, czym (i w jakim stopniu) różnią się Rodrigo Díaz jako postać historyczna i protagonista *Pieśni o Cydzie*. Nie chodzi tu jednak o porównanie znanych nam ze źródeł faktów z życia Rodriga Díaza z wydarzeniami składającymi się na fabułę poematu – temu zadaniu poświęciły się kolejne pokolenia hiszpańskich badaczy². Moim zamierzeniem jest natomiast próba zestawienia cech i ról społecznych protagonisty utworu z charakterystyką postaci historycznej. Jest to zatem porównawcze spojrzenie na

² Odniesienia do publikacji omawiających relację pomiędzy historią a fikcją w *Pieśni o Cydzie* podaję w części I, w rozdziale poświęconym poematowi.

człowieka z krwi i kości oraz na ideał literacki, dla którego ten pierwszy stał się inspiracją.

W tym celu w części II książki podjęłam próbę rekonstrukcji losów Rodriga Díaza, koncentrując się na tych aspektach, które mogą posłużyć do porównania postaci historycznej z protagonistą *Pieśni o Cydzie*. Szczegóły faktograficzne są w tej partii mojego tekstu istotne nie same w sobie, ale dlatego, że pozwalają (w pewnym stopniu) opisać postać: jej cechy charakteru, zdolności, postępowanie, motywacje i metody działania. Z tego względu w biografii Rodriga Díaza wiele uwagi poświęciłam wątkom ważnym w *Pieśni o Cydzie*: pochodzeniu bohatera, ścieżce jego kariery, osiągniętemu statusowi społecznemu, okolicznościom banicji, relacjom z Alfonssem VI czy *modus operandi* Rodriga jako dowódcy.

Część III z kolei stanowi szczegółową interpretację tekstu *Pieśni o Cydzie*. Ma ona na celu przedstawienie sfer działania Cyda jako postaci literackiej, odgrywanych przez niego ról społecznych oraz zagadnień kluczowych dla określenia charakteru protagonisty. Oczywiście przyjęta struktura analizy nie jest jedyną możliwą – jej wybór był motywowany nie tylko względami merytorycznymi (specyfiką tekstu oraz związkiem poszczególnych omawianych elementów świata przedstawionego z mentalnością epoki), ale też chęcią uniknięcia powtórzeń. Wielokrotnie jednak nie było to możliwe, wiele zagadnień bowiem przenika się, tworząc nad wyraz spójny obraz bohatera, który mimo to można rozpatrywać z wielu perspektyw.

Porównaniu ideału poetyckiego z postacią historyczną, a zarazem odpowiedzi na główne pytanie badawcze książki służy część IV, w której poszczególne role protagonisty utworu zestawiono z wnioskami na temat adekwatnych cech, zdolności, celów i metod działania historycznego Rodriga Díaza. Celem tego fragmentu jest zrozumienie relacji pomiędzy postacią historyczną a wizerunkiem literackim. Dopełnieniem części IV jest zakończenie, w którym podejmuję kwestie kluczowe dla zrozumienia wartości poematu jako artefaktu historycznego. Odpowiadam w nim na pytania, co kreacja wizerunku bohatera w *Pieśni o Cydzie* mówi historykowi o wartościach cenionych przez autora, a także w jakim stopniu mogły one być podzielane przez szersze grono odbiorców utworu.

Warto tu poczynić jeszcze jedno zastrzeżenie – dotyczące się wspomnianego przedmiotu analizy porównawczej. W przypadku podobnego tematu nie sposób uniknąć pewnej dysproporcji w stopniu szczegółowości przedstawienia postaci historycznej i obrazu bohatera literackiego. Charakter tego ostatniego możemy bowiem naszkicować nad wyraz dokładnie – zwłaszcza jeśli ulokujemy go w kontekście społeczno-politycznym epoki, co zmniejsza ryzyko nadinterpretacji czy anachronicznej lektury. Niestety specyfika dostępnych źródeł nie pozwala na to samo w przypadku postaci historycznej. Nie dysponujemy wspomnieniami czy

dziennikami Rodriga Díaza, które dałyby nam wgląd w jego myśli bądź motywacje. Dostępne źródła pozwalają poznać jedynie fakty z jego życia – a i to niejednokrotnie bez stuprocentowej pewności. Refleksja na temat charakteru „człowieka z krwi i kości” może się opierać jedynie na tym szkielecie faktów. Wiele razy będzie ona mieć charakter hipotetyczny, wiele też będzie sytuacji, w których pozostanie więcej pytań niż odpowiedzi – a udzielenie tych ostatnich zostawiam już w gestii intuicji (bo jedynie ona pozostaje) Czytelników.

Baza źródłowa, jej specyfika i wykorzystanie

Źródła do badań nad postacią Rodriga Díaza i wyobrażeniami bohatera w literaturze średniowiecznej szerzej omawiam w części I książki. W tym miejscu należy jednak poczynić kilka zastrzeżeń co do ich wykorzystania. Dokumenty i kroniki stanowią standardowy zrąb źródeł do rekonstrukcji losów postaci historycznej – choć należy wziąć poprawkę na stopień ich schematyczności (zwłaszcza w przypadku źródeł dyplomatycznych) i konwencjonalność, w którą często wpadali autorzy średniowiecznych tekstów kronikarskich (ale i areng dokumentów). Specyficznym rodzajem źródeł są teksty poetyckie, które we współczesnych badaniach nad postacią Rodriga Díaza wykorzystywane są jedynie pomocniczo, jako punkty wyjścia lub odniesienia. Same w sobie nie mogą stanowić wiarygodnych źródeł w odniesieniu do sfery faktograficznej, są jednak nad wyraz wartościowe dla studiów nad kulturą, życiem codziennym czy mentalnością – oczywiście nie czasu akcji (czyli lat życia Rodriga Díaza), a okresu, w którym powstało dane dzieło, zazwyczaj dekady po śmierci postaci historycznej.

Najważniejszymi źródłami kronikarskimi wykorzystanymi w II i IV części książki są poświęcona Cydowi łacińska *Historia Roderici*, kroniki powstałe na dworze Alfonsa X Mądrygo oraz relacje autorów arabskich, przede wszystkim Ibn Bassāma. Pomocniczo w części II powołuję się także na *Carmen Campidoctoris* oraz samą *Pieśń o Cydzie*, które jednak zawsze są dla mnie jedynie punktem wyjścia, a nie źródłami informacji porównywalnymi do innych świadectw. Ze źródeł łacińskich i starokastylijskich cytowanych w częściach II i IV korzystałam w oryginałach, z tekstów spisanych w języku arabskim w tłumaczeniach³.

Pieśń o Cydzie ma w książce status szczególny – z jednej strony uzupełnia wywód w II części o informacje dodatkowe, stanowiące punkty odniesienia, z drugiej stanowi podstawę analizy w części III. Treść poematu szczegółowo

³ Wszystkie tłumaczenia z łaciny, języka starokastylijskiego oraz nowożytnych języków hiszpańskiego, angielskiego i francuskiego – jeśli nie zaznaczono inaczej – są mojego autorstwa. Na potrzeby analizy wybrane fragmenty cytatów wyróżniłam rozstrzeleniem.

przeanalizowałam, bazując na edycji starokastylijskiego oryginału w wydaniu Alberto Montanera⁴. Mimo że istnieje polskie tłumaczenie *Pieśni o Cydzie* autorstwa Anny Czerny⁵, cytowane fragmenty zamieszczam we własnym przekładzie filologicznym⁶. Tłumaczenie Czerny jest bowiem przekładem poetyckim, w dodatku zawierającym liczne – i niekiedy rażące – błędy, w związku z czym nie może ono stanowić podstawy analizy tekstu.

Terminologia

Wyjaśnienia wymaga kilka używanych w książce terminów. Pierwszy z nich to pojęcie „bohater”, które szerzej omawiam we wstępie do części III. Może ono być stosowane w trzech znaczeniach. Po pierwsze oznacza, w uproszczeniu, postać wyróżniającą się cechami i zasługami. Po drugie „bohater” w interesującym mnie kontekście może też być „bohaterem epickim”, czyli występującą w epice postacią spełniającą wymogi pierwszej definicji. Po trzecie „bohater” to po prostu synonim postaci literackiej. W książce pojęcie to jest stosowane we wszystkich trzech znaczeniach, właściwe odczytanie determinuje za każdym razem kontekst wystąpienia.

Uściślenia wymaga także zastosowanie formy Rodrigo Díaz oraz przydomka „Cyd” (hiszp. *El Cid*). W monografii do imienia i patronimiku nie dodaję przypuszczalnego pochodzenia (hiszp. *de Vivar*, czyli: z Vivaru), gdyż postać została określona w sposób niebudzący wątpliwości interpretacyjnych jako Rodrigo Díaz, natomiast jej pochodzenie nie jest pewne⁷. Przydomek „Cyd” został pierwszy raz poświadczony źródłowo w datowanym na lata 1147–1149 *Prefatio de Almaria*, w którym mowa o wychwalaniu czynów Rodriga, zwanego „Moim Cydem”

⁴ *Cantar de mio Cid*, ed. A. Montaner, ensayo F. Rico, Barcelona–Madrid 2016 (Biblioteca Clásica de la Real Academia Española, 1), s. 3–218 (dalej: CMC). W edycji tej zastosowano numerację wersów, dla ścisłości więc przy powoływaniu się na oryginał podaję numer wersu.

⁵ *Pieśń o Cydzie*, tłum. A. Czerny, posł. Z. Czerny, Kraków 1970 (dalej: PoC).

⁶ Na potrzeby analizy zastosowałam przekład jak najbardziej dosłowny, nie zważam więc na metrum, a na jak największą ścisłość w oddaniu sensu i wydźwięku oryginału, czasem kosztem stylistyki – uwaga ta tyczy się nie tylko cytowanych w tłumaczeniu własnym fragmentów *Pieśni o Cydzie*, ale także innych źródeł.

⁷ Vivar to obecnie wioska o nazwie Vivar de Cid nieopodal Burgos, zamieszkała przez kilkuset mieszkańców, w której znajduje się pomnik Cyda oraz początek Camino del Cid, czyli podzielonej na etapy trasy turystycznej bazującej na obfitującej w szczegóły geograficzne *Pieśni o Cydzie* oraz danych na temat historycznego Rodriga Díaza. Więcej informacji, w tym praktycznych, na temat Camino del Cid można znaleźć na stronie oficjalnej: <http://www.caminodelcid.org> [dostęp: 2.02.2018]. W starszej literaturze przedmiotu można się spotkać z alternatywną nazwą miejscowości: Bivar. Wariantywność ta jest wynikiem braku rozróżnienia w fonetyce hiszpańskiej głosek B i V, co wpłynęło na nieścisłości w zapisie zawierających je nazw własnych. Obecnie powszechna jest pisownia: Vivar.

(*Ipsse Rodericus, Meo Cidi sepe uocatus*)⁸. Prawdopodobnie zatem był on już dobrze znany przed powstaniem utworu, najpóźniej pół wieku po śmierci Rodriga Díaza. W związku z tym – a także ze względów stylistycznych – w częściach I–III książki imię Rodrigo (z patronimikiem Díaz lub bez) oraz przydomek „Cyd” stosowane są wymiennie. Z kolei w części IV, dla odróżnienia postaci historycznej i literackiej, Rodrigo Díaz oznacza pierwszą z nich, Cyd zaś drugą.

Należy także wyjaśnić użycie terminu „Hiszpania” w odniesieniu do średnio-wiecznego Półwyspu Iberyjskiego. W interesującym nas okresie słowo to (zapisywane z reguły jako *Hispania/Hyspania/Yspania/Spania* lub w liczbie mnogiej) w miejscowych tekstach oznaczało najczęściej albo ziemie muzułmańskie, albo terytorium Półwyspu w rozumieniu geograficznym⁹. Ze względów stylistycznych w monografii używam terminu „Hiszpania” jako synonimu Półwyspu Iberyjskiego – wymiennie z określeniem „Iberia”, również występującym, choć rzadziej, w tekstach średniowiecznych¹⁰, a dodatkowo w ostatnich dekadach spopularyzowanym przez historiografię anglosaską. W odniesieniu do ziem muzułmańskich stosuję powszechnie używane pojęcie „Al-Andalus”, które – warto podkreślić – nie jest tożsame z dzisiejszą Andaluzją. Dla określenia ludności i zjawisk pochodzących z Al-Andalus w formie przymiotnikowej wprowadzam termin „andaluski”, na zasadzie analogii do języka hiszpańskiego, w którym wyraz *andalusí* tyczy się Al-Andalus, w odróżnieniu od słowa *andaluz*, używanego w odniesieniu do współczesnej wspólnoty autonomicznej Andalucía.

Szerszego komentarza wymaga zastosowanie terminu „rekonkwista”, który – choć powszechnie stosowany w pracach spoza Hiszpanii – przez wielu współczesnych iberyjskich historyków nie bez racji jest uznawany za nieadekwatny i tendencyjny. Kwestię tę omawiam szerzej we wstępie do części II książki, w którym zarysowuję tło historyczne biografii Rodriga Díaza. W tym miejscu ograniczę się do wyjaśniania rozwiązań zastosowanych w publikacji. Terminem „rekonkwista” posługuję się jedynie w odniesieniu do idei odzyskania ziem niegdyś znajdujących się we władaniu Wizygotów, natomiast w przypadku procesu historycznego, zgodnie ze stanem faktycznym, piszę nie o rekonkwiscie, a o chrześcijańskiej ekspansji na ziemie znajdujące się we władaniu muzułmanów czy też o chrześcijańskim

⁸ *Prefatio de Almaria*, ed. J. Gil, w: *Chronica Hispana saeculi XII*, pars I, ed. E. Falque, idem, A. Maya. Turnholti 1990 (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 71), w. 233. Zob. też D. Porrinas González, *Rodrigo Díaz, el Campeador*, „Desperta Ferro. Antigua y Medieval” (dalej: DF), n° 40, 2017, s. 62.

⁹ Zob. szerzej J.A. Maravall, *El concepto de España en la Edad Media*, 3^a ed., Madrid 1981, s. 53–79; C. de Ayala Martínez, *Realidad y percepción de Hispania en la Edad Media*, „eHumanista”, núm. 37, 2017, s. 206–231.

¹⁰ J.A. Maravall, *El concepto de España...*, s. 57.

podboju Al-Andalus. Przy każdym wystąpieniu dla jasności albo opatruję to słowo cudzysłowem, albo piszę o tzw. rekonkwiecie. Obydwa rozwiązania mają na celu zasygnalizowanie kontrowersji związanych z użyciem tego pojęcia oraz mojego dystansu wobec prac historycznych, w których stosowane jest ono bezkrytycznie.

Literatura przedmiotu

Życie i działalność Rodriga Díaza oraz *Pieśń o Cydzie* od lat były i wciąż są popularnymi tematami badań iberystów – historyków oraz filologów – zarówno z Hiszpanii, jak i Francji, Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych i innych państw. Wymienienie wszystkich (czy choćby najważniejszych) publikacji dotyczących obydwu zagadnień wykracza poza ramy tematyczne i objętościowe niniejszej pracy, byłoby też zadaniem karkołomnym, jeśli nie niemożliwym¹¹. Ograniczę się zatem do przywołania nazwisk badaczy (od XX w. począwszy), których teksty z uwagi na tematykę niniejszej książki stanowią pozycje klasyczne¹². Zestawienie to otwiera Ramón Menéndez Pidal, nestor hiszpańskich filologów¹³. Kolejnymi badaczami związanymi z hiszpańskimi ośrodkami naukowymi są: Gonzalo

¹¹ Zainteresowanym warto polecić następujące opracowania bibliografii tematu: M. Magnotha, *Historia y bibliografía de la crítica sobre el Poema de mio Cid (1750–1971)*, Chapel Hill 1976; A.D. Deyermond, *Tendencies in «Mio Cid» Scholarship 1943–1973*, w: *Mio Cid Studies*, ed. idem, London 1977 (dalej: MCS), s. 13–48; M. Sánchez Mariana, *Guía bibliográfica del Poema de mio Cid*, w: *Poema de mio Cid*, Burgos 1982, s. 291–322; J. Suárez García, *Hacia una bibliografía del Poema de Mio Cid (1981–1988)*, „La Corónica” (dalej: LaCor), vol. 19/1, 1990, s. 67–82; J.M. Fradejas Rueda, *Crono-bibliografía cidiana*, Burgos 1999; L. Galván, *El «Poema del Cid» en España, 1779–1936. Recepción, mediación, historia de la filología*, Pamplona 2001; F. García Fitz, *Bibliografía cidiana. Últimas aportaciones (1999–2002)*, „Medievalismo”, núm. 12, 2002, s. 197–224; L. Funes, *Los estudios cidianos a nueve siglos del nacimiento de la leyenda del Campeador (primera parte)*, „Incipit”, núm. 23, 2003, s. 137–156. Na stronie konsorcjum Camino del Cid zamieszczono częściowo zaktualizowaną bibliografię zaczerpniętą z pierwszej z monumentalnych edycji poematu Alberto Montanera (CMC, 1993). Zob. Camino del Cid. Un viaje por la Edad Media, *Bibliografía técnica sobre el Cantar de Mío Cid*, http://www.caminodelcid.org/Camino_Bibliografia.aspx [dostęp: 3.05.2021]. Wybrane nowsze prace, poza cytowanymi przeze mnie, można też znaleźć w bibliografii najnowszej edycji *Pieśni* autorstwa Montanera: CMC, s. 1049–1138.

¹² W następnych odnośnikach wymieniam jedynie najważniejsze publikacje wspomnianych autorów. Bardziej szczegółowe informacje znajdują się w bibliografii oraz przypisach. Cytuję tu jedynie wydania, do których mam dostęp, choć niektóre publikacje doczekały się wznowień.

¹³ R. Menéndez Pidal, *Mío Cid el de Valencia*, Valencia 1943; idem, *Poesía e historia en el «Mio Cid». El Problema de la épica española*, „Nueva Revista de Filología Hispánica” (dalej: NRFH), año 3/2, 1949, s. 113–129; idem, *La España del Cid*, 7^a ed., vol. 1–2, Madrid 1969 [I wyd. 1929]; idem, *La epopeya castellana a través de la literatura española*, Buenos Aires 1945; idem, *El Cid Campeador*, Madrid 1969.

Martínez Diez¹⁴, Antonio Ubieta Arteta¹⁵, Francisco López Estrada¹⁶, Alberto Montaner (także jako Montaner Frutos)¹⁷, Francisco Javier Peña Pérez¹⁸, María Eugenia Lacarra (Eukene Lacarra Lanz)¹⁹, Cesareo Bandera Gómez²⁰, Luis Rubio García²¹ i David Porrinas González²². Cydem i jego legendą zajmowało się także wielu naukowców spoza Hiszpanii: Jules Horrent²³, Edmund de Chasca²⁴, Alan D. Deyermond²⁵, Colin Smith²⁶, Richard Fletcher²⁷, Joseph J. Duggan²⁸ czy Irene Zaderenko²⁹. W polskiej literaturze przedmiotu zainteresowanie tematem jest znikome³⁰.

¹⁴ G. Martínez Diez, *El Cid histórico. Un estudio exhaustivo sobre el verdadero Rodrigo Díaz de Vivar*, Barcelona 1999.

¹⁵ A. Ubieta Arteta, *El "Cantar de mio Cid" y algunos problemas históricos*, Valencia 1973.

¹⁶ F. López Estrada, *Panorama crítico sobre el Poema del Cid*, Madrid 1982.

¹⁷ A. Montaner, *El «Cantar de mio Cid»*, w: *Cantar de Mio Cid...* (BC RAE, 2016), s. 257–560; A. Montaner Frutos, *El Cid en Aragon*, Zaragoza 1998; idem, *El Cid. Mito y símbolo*, „Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar”, n° 27, 1987, s. 121–340.

¹⁸ F.J. Peña Pérez, *Mio Cid el del "Cantar". Un héroe medieval a escala humana*, Madrid 2009; idem, *El Cid. Historia, leyenda y mito*, Burgos 2000.

¹⁹ M.E. Lacarra, *El Poema de Mio Cid. Realidad histórica e ideología*, Madrid 1980.

²⁰ C. Bandera Gómez, *El Poema de Mio Cid. Poesía, historia, mito*, Madrid 1969.

²¹ L. Rubio García, *Realidad y fantasía en el Poema de Mio Cid*, Murcia 1972, s. 261–271.

²² D. Porrinas González, *El Cid. Historia y mito de un señor de la guerra*, prólogo F. García Fitz, Madrid 2020.

²³ J. Horrent, *Historia y poesía en torno al "Cantar del Cid"*, Barcelona 1973.

²⁴ E. de Chasca, *Estructura y forma en el "Poema de Mio Cid"*, México, D.F. 1956; idem, *El arte juglaresco en el "Cantar de mio Cid"*, Madrid 1972; idem, *The Poem of the Cid*, Boston 1976.

²⁵ A.D. Deyermond, *El «Cantar de Mio Cid» y la épica medieval española*, Barcelona 1987.

²⁶ C. Smith, *The Making of the Poema de Mio Cid*, Cambridge [etc.] 1983; idem, *Estudios cidianos*, Madrid 1977.

²⁷ R. Fletcher, *The Quest for El Cid*, New York–Oxford 1989.

²⁸ J.J. Duggan, *The 'Cantar de Mio Cid'. Poetic Creation in Its Economic and Social Contexts*, Cambridge [etc.] 2008.

²⁹ I. Zaderenko, *Problemas de autoría, de estructura y de fuentes en el Poema de mio Cid*, Alcalá de Henares–Madrid 1998; eadem, *El monasterio de Cardeña y el inicio de la épica cidiana*, Alcalá de Henares 2013. Z nowszych publikacji na temat *Pieśni o Cydzie* należy także wspomnieć: M. Blašković, *Los potenciales polifónicos. La nobleza cortesana del Cantar de Mio Cid*, Madrid 2020; *El Poema de Mio Cid. Nuevas revisiones críticas*, coord. F. Gimeno Menéndez, San Vicent del Raspeig 2021.

³⁰ Jediną biografią Rodriga Díaza w języku polskim jest rozdział w popularnonaukowej książce D. Piwowarczyka (*Rodryg Díaz de Vivar – Cyd Bojownik*, w: idem, *Słynni rycerze Europy. Rycerze Chrystusa*, Warszawa 2007, s. 53–90), nieuwzględniający jednak żadnego z hiszpańskojęzycznych opracowań, jeśli zaś chodzi o bazę źródłową, ograniczający się do *Historia Roderici* w tłumaczeniu anglojęzycznym. Z kolei krótkie fragmenty dotyczące *Pieśni o Cydzie* można znaleźć w zbiorczych opracowaniach historii literatury hiszpańskiej: B. Baczyńska, *Historia literatury hiszpańskiej*, Warszawa 2014, s. 34–37; M. Strzałkowa, *Historia literatury hiszpańskiej. Zarys*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966, s. 27–31, a także, najbardziej rozbudowane, w tłumaczonej pracy Á. del Río, *Historia literatury hiszpańskiej*, t. 1: *Od początków do*

Cydofofia i cydofilia

Powyższą listę nazwisk i odniesień bibliograficznych należy uzupełnić o pewną istotną uwagę ogólną. Postać Rodriga Díaza przez dekady budziła wiele kontrowersji i odmiennych interpretacji, czego ślady niejednokrotnie są widoczne do dziś zarówno w pracach historycznych, jak i świadomości zbiorowej Hiszpanów – ale też przedstawicieli innych narodów, w których mit Cyda przyjął się w zaskakującej niejednokrotnie skali³¹. W okresie, gdy warsztat pracy historyków podlegał mniejszemu rygorowi niż współcześnie, a wielu badaczy przeszłości nie znało zasady, zgodnie z którą powinni ją analizować, a nie oceniać, pojawiły się dwa przeciwstawne zjawiska: cydofofia i cydofilia.

Pierwsze z nich wiąże się przede wszystkim z pracami katalońskiego jezuity Juana Francisca Masdeu oraz holenderskiego arabisty Reinharta Dozy'ego.



1. Fotografia Ramóna Menéndeza Pidala, autor i data nieznane.
Library of Congress, Prints & Photographs Division, LC-DIG-ggbain-38997

1700 roku, tłum. K. Piekarec, Warszawa 1970, s. 48–65. Na temat wpływu realiów pogranicza na obraz bohatera w poemacie zob. J. Mendyk, *Bohater społecznie uwarunkowany. Protagonista Pieśni o Cydzie a iberyjska mentalność pogranicza*, „Terminus”, t. 24, 2022, z. 3 (64), s. 219–242. O obrazie koegzystencji chrześcijan i muzułmanów w poemacie zob. eadem, *Zjawisko convivencii w Pieśni o Cydzie*, „Rocznik Przemyski. Historia”, t. 55, 2019, z. 1 (22), s. 17–33. Z kolei temat polskiej recepcji literackiej postaci Cyda, od *Pieśni o Cydzie* aż do *Cyda* Pierre’a Corneille’a, podjęła M. Potok (*Kim jest Cyd? Historia – literatura – przekład*, „Pamiętnik Literacki”, R. 98, 2007, z. 2, s. 5–26).

³¹ Zob. szerzej Ch. Rodiek, *La recepción internacional del Cid*, trad. L. Gómez de Olea, Madrid 1995 [wyd. oryg. *Sujet – Kontext – Gattung. Die internationale Cid-Rezeption*, Berlin–New York 1990].

Masdeu w 1805 r. w XX tomie swojej *Historia crítica de España*³² nad wyraz krytycznie odniósł się do wydanej pod koniec XVIII w. *La Castilla y el más famoso castellano* augustianina Manuela Risco³³, odkrywcy jednego z rękopisów *Historia Roderici* – dziś najważniejszego ze źródeł do badań nad życiem Rodriga Díaza. O ile Risco oparł swą pracę na łacińskiej kronice, którą uważał za jedyne źródło godne uwagi, o tyle Masdeu odrzucił świadectwo *Historia Roderici*, jednocześnie negując historyczność Rodriga Díaza³⁴.

Krytyka postaci Cyda w wykonaniu drugiego i najbardziej znanego z tzw. cydofobów, Reinharta Dozy'ego, opierała się przede wszystkim na źródłach muzułmańskich, zwłaszcza odkrytym przez niego w latach 40. XIX w. fragmencie relacji Ibn Bassāma – do której wróć wielokrotnie na kolejnych kartach tej książki. Holenderski arabista nie szczędził bohaterowi swojej analizy ostrych słów krytyki, które niewątpliwie mogły szokować autorów przyzwyczajonych do wizji życia Cyda bazującej wyłącznie na źródłach powstałych w kręgu chrześcijańskim:

Dlaczego Cyd stał się bohaterem pieśni ludowych? Wydaje się, że był postacią mało do tego odpowiednią; on, wygnaniec, który spędził najlepsze lata życia na służbie arabskich władców Saragossy; który w najokrutniejszy z możliwych sposób spustoszył ziemie swojej ojczyzny; on, błędny rycerz, którego drużyna w znacznej mierze składała się z przedstawicieli najniższych warstw społeczeństwa muzułmańskiego i który walczył jako prawdziwy najemnik, tak dla Chrystusa, jak dla Mahometa, myśląc jedynie o perspektywie żołdu i łupów; on, ten Raoul z Cambrai³⁵, który zbezczeszczył i zdewastował wiele kościołów; ten mąż nieznający ani wiary, ani prawa, [...] który oszukiwał króla Alfonsa i władców arabskich, który wszystkich oszukiwał; [...] on, który palił żywcem swoich więźniów lub rzucał ich psom na pożarcie!³⁶

Trafność tych słów Czytelnik będzie mieć okazję ocenić we własnym zakresie po lekturze II części książki. Warto jednak w tym miejscu dodać, że pomimo ewidentnie moralizującego tonu tej, jak i innych swych wypowiedzi Dozy dostrzegł, że o przewiny, które zarzucił Cydowi, można byłoby oskarżyć wielu innych

³² J.F. Masdeu, *Historia crítica de España y de la cultura Española*, vol. XX: *España restauradora*, Madrid 1805.

³³ M. Risco, *La Castilla y el más famoso castellano* [...], Madrid 1792.

³⁴ J.F. Masdeu, *Historia crítica*..., s. 370.

³⁵ Mowa o głównym bohaterze *chanson de geste* o tym samym tytule, przykładzie utworu z cyklu o zbuntowanych wasalach.

³⁶ R. Dozy, *Recherches sur l'histoire et la littérature de l'Espagne pendant le Moyen Âge*, 3^e ed., Leyde 1881, s. 201–202.



2. Ramón Menéndez Pidal i jego małżonka María Goyri w trakcie podróży poślubnej śladami Cyda (1900). Część z ziem, które przemierzili małżonkowie, poszukując relikwów tradycji oralnej dotyczącej Cyda, dziś należy do trasy znanej jako Camino del Cid. Autor nieznany. Wikimedia Commons

bohaterów średniowiecznego Półwyspu Iberyjskiego – choć nie we wszystkich przypadkach poprawnie ich zidentyfikował³⁷.

Krytykę Masdeu i Dozy'ego, niewątpliwie w dużej mierze przesadzoną, warto mieć na uwadze, analizując dzieje Rodriga Díaza. Mimo to pamięć o tych uczonych i ich sądach dotyczących postaci Cyda powoli zanika – przede wszystkim w przypadku katalońskiego jezuitę, którego tezy spotkały się z niewielkim uznaniem. Kolejne pokolenia adeptów *materia cidiana* (czyli zespołu tekstów związanych z postacią Cyda) rzadko też już zaczynają przygodę z tematem od lektury *Recherches* Dozy'ego. Od niemal wieku kompendium wiedzy na temat Rodriga Díaza pozostaje inna klasyczna praca, autorstwa badacza, którego autorytet do dziś zasługuje na uznanie. Mowa o wydanej po raz pierwszy w 1929 r. i sześciokrotnie wznawianej, po raz ostatni w 1969 r., *La España del Cid* Ramona Menéndeza Pidała.

Kwestionowanie Maestra – jak kolejne pokolenia hiszpańskich badaczy nazywały galisyjskiego mediewistę – to zadanie karkołomne, acz potrzebne. Warto jednak zacząć od kilku słów zasadnej apologii. Ramón Menéndez Pidal, erudyta i pasjonat jakich mało, położył kamień węgielny pod współczesne badania nad

³⁷ Ibidem, s. 202–203.

postać Rodriga Díaza, *Pieśnią o Cydzie* oraz epiką kastylijską³⁸. Jego trzytomowa, wydana po raz pierwszy w latach 1908–1911, edycja poematu przez dekady stanowiła podstawę źródłową wszelkich analiz utworu. *La España del Cid* była z kolei projektem nad wyraz ambitnym – jest to nie tylko biografia Cyda, ale też, jak wskazuje tytuł, historia Hiszpanii, w jakiej przyszło mu żyć i działać – oraz pierwszym opracowaniem losów Rodriga Díaza bazującym na tak obszernej i zróżnicowanej bazie źródłowej.

W tej ostatniej uwadze tkwi *nota bene* źródło problemu z wykorzystaniem pracy Menéndeza Pidała w świetle dzisiejszego rygoru metodologicznego. Baza źródłowa, którą zgromadził Don Ramón, zamieszczona w II tomie *La España del*



3. Ramón Menéndez Pidal w otoczeniu aktorów filmu *El Cid* w reżyserii Anthony'ego Manna (1961). Od lewej John Fraser (Alfons VI), Charlton Heston (Cyd), Ramón Menéndez Pidal, Geneviève Page (Urraka), Raf Vallone (García Ordóñez). Fundación Ramón Menéndez Pidal

Cid w formie *Cartulario cidiano*, w niektórych przypadkach do dziś stanowi jedyne dostępne edycje źródeł wzmiankujących Cyda. Nestor hiszpańskich filologów korzystał z niej jednak w sposób z dzisiejszej perspektywy mocno rażący. Po pierwsze Menéndez Pidal, zgodnie ze swoją wizją historyczności epiki hiszpańskiej, był przekonany, że wczesne teksty poetyckie – na czele z *Pieśnią o Cydzie* – mają

³⁸ Postać R. Menéndeza Pidała doczekała się krótkiego polskiego biogramu pióra F.A. Jakubowskiego [*Ramón Menéndez Pidal (1869–1968)*, w: *Mediewiści*, t. II, red. J. Strzelczyk, Poznań 2013, s. 103–106].

źródło w pamięci o czynach Rodriga Díaza i jako takie stanowią „najpełniejszą reprezentację [jego] charakteru”³⁹. W związku z tym w biografii Cyda pióra Menéndeza Pidała nie tylko licznie pojawiają się elementy jednoznacznie legendarne, ale też, co gorsza, wizja autora *Pieśni* – z natury rzeczy dążącego do ukazania bohatera swojego dzieła jako ucieleśnienia cnót cenionych tak przez niego samego, jak i grono odbiorców utworu – zlewa się z informacjami z innych źródeł, w tym zdecydowanie bardziej wiarygodnych, jeśli chodzi o działania postaci historycznej.

Do problemu dyskusji na temat historyczności epiki i w szczególności *Pieśni o Cydzie* wrócę w kolejnej części książki. Tu chciałabym zwrócić uwagę na inny (choć powiązany) zarzut, który należy postawić wizji Cyda wykreowanej przez Ramóna Menéndeza Pidała – któremu nie bez powodu nadano miano cydofila *par excellence*. Problem ten trafnie wyraził Luis Rubio García: „Czytając kolejne strony Pidałiańskiej historii postaci, trudno oprzeć się wrażeniu, że to, co wyszło spod pióra Menéndeza Pidała, bardziej niż biografią jest apologią Cyda”⁴⁰. Pidałiańska wersja dziejów Rodriga Díaza – która rzeczywiście zdecydowanie bardziej odpowiada heroicznej wizji bohatera wykreowanej przez żonglerów niż obiektywnym badaniom historycznym – wydaje się opierać na dwóch fundamentach. Po pierwsze nie sposób nie zauważyć ostrej jak brzytwa krytyki też tzw. cydofobów – przede wszystkim Dozy’ego, którego Don Ramón oskarża o manipulowanie świadectwem źródeł, jak też (wraz z Masdeu) o „manię systematycznego obwiniania” przedmiotu swoich badań⁴¹. Krytyka pracy Dozy’ego – i piewców jego ustaleń – doprowadziła Menéndeza Pidała do nie mniej poważnej w skutkach „manii systematycznej obrony” Cyda⁴². Na tę ostatnią z kolei wpływ miało, poza niewątpliwą chęcią zaniegowania opinii holenderskiego arabisty, ewidentne skrzywienie – jak słusznie zauważa Julio Valdeón Baroque – „pasją wobec protagonisty swego dzieła, jak również samą charakterystyką życia w Hiszpanii trzech pierwszych dekad XX w.”⁴³. O wpływie ostatniego z czynników najlepiej świadczą słowa samego Menéndeza Pidała, który w prologu do pierwszej edycji *La España del Cid* wyjaśnia, dlaczego podjął się przedstawienia losów Rodriga Díaza:

[...] Biografia Cyda ma w Hiszpanii nadzwyczajną szansę powodzenia teraz, w epoce naszego osłabienia, w której sceptycyzm dusi w zarodku uczucie

³⁹ R. Menéndez Pidal, *La España...*, vol. 1, s. XII, 7–8.

⁴⁰ L. Rubio García, *Estudios sobre la Edad Media española*, Murcia 1973, s. 237.

⁴¹ R. Menéndez Pidal, *La España...*, vol. 1, s. 31, 42–45.

⁴² Warto dodać, że sam autor był świadom ryzyka postawienia mu podobnego zarzutu, który zawczasu odrzucił (ibidem, s. 31).

⁴³ J. Valdeón Baroque, *El Cid en su contexto histórico*, w: *El Cid. Historia, literatura y leyenda*, ed. G. Santonja, Madrid 2001, s. 44.

solidarności, a brak solidarności wzmacnia sceptycyzm. Remedium na tę aktualną słabość wspólnoty mogą stanowić wielkie wspomnienia przeszłości, które pozwalają nam jednoczyć się z istotą ludu, do którego należymy, i które mogą wzmocnić naszą wspólnotę duchową – duszę zbiorową – inspirującą jedność społeczną. [...] Dlatego pisząc historię XI w., proponuję nade wszystko oczyścić i ożywić wspomnienie Cyda, którego dzieje – przez wzgląd na jego rolę jednej z postaci dla ludu hiszpańskiego najbardziej swoistych i fundamentalnych – warto wśród nas przypomnieć⁴⁴.

Słowa te nie dziwią u jednego z najwybitniejszych, obok Antonia Machado i Miguela de Unamuno, przedstawicieli „pokolenia 1898” (hiszp. *Generación del 98*) – grupy hiszpańskich intelektualistów, którzy doświadczyli atmosfery kryzysu wywołanego porażką Hiszpanii w wojnie ze Stanami Zjednoczonymi i w konsekwencji utratą ostatnich kolonii. Ramón Menéndez Pidal zrealizował plan wyłożony w prologu do pierwszej edycji swojego najbardziej znanego dzieła – stworzył obraz bohatera narodowego zgodnego z kastylijskim *Volksgeist*. Niewiele później ten „traktat dla współczesnych przebrany za historię” – by użyć określenia Richarda Fletchera⁴⁵ – stał się wygodnym odniesieniem dla frankistów⁴⁶, a do międzynarodowej świadomości trafił poprzez film Anthony’ego Manna *El Cid*, w produkcję którego Menéndez Pidal był aktywnie zaangażowany jako doradca historyczny⁴⁷.

Cydofilia Ramóna Menéndeza Pidala to nie jedyny problem dotyczący jego spuścizny. Warto tu przypomnieć gorzkie słowa, w których Don Ramón skomentował wcześniejszy sukces *Recherches* Reinharta Dozy’ego:

Jako że Dozy zebrał bazę źródłową o rozmiarach, jakich wcześniej nie znano, i przeprowadził jej krytykę na poziomie, którego nikt przed nim nie osiągnął, jego

⁴⁴ R. Menéndez Pidal, *La España...*, vol. 1, s. VIII–IX. Na temat historiozoficznej wizji zrealizowanej w *La España del Cid* oraz jej miejsca we wczesnej fazie myśli Menéndeza Pidala zob. szerzej P. García Isasti, *La España metafísica. Lectura crítica del pensamiento de Ramón Menéndez Pidal (1891–1936)*, Bilbao 2004, s. 199–267.

⁴⁵ R. Fletcher, *The Quest...*, s. 5.

⁴⁶ Zob. szerzej M.E. Lacarra, *Utilización del Cid de Menéndez Pidal en la ideología militar franquista*, „Ideologies & Literature”, 1980, vol. 3/12, s. 95–127; D. Porrinas González, *El Cid...*, s. 331–351. Jednym z najbardziej wyrazistych przykładów połączenia frankistowskiej apologii z wiarą w historyczność *Pieśni o Cydzie* w rozumieniu Menéndeza Pidala była praca wojskowego i historyka J.M. Gáratego Córdoby, *Espíritu y milicia en la España medieval*, Madrid 1967, s. 113–183.

⁴⁷ *El Cid*, reż. A. Mann, Stany Zjednoczone Ameryki 1961; Filmoteca Española, Noticiario núm. 951C, 27 marzo 1961, <https://www.rtve.es/filmoteca/no-do/not-951/1468878/> [dostęp: 2.07.2021]; R. Fletcher, *The Quest...*, s. 5. Na temat filmu zob. szerzej Ch. Rodiek, *La recepción internacional...*, s. 379–396.

biografię Cyda słusznie zaczęto podziwiać jako wzór starannej erudycji. Nikt nie widział potrzeby przeprowadzenia na nowo krytyki źródeł, a opowieść stworzona przez holenderskiego orientalistę została powszechnie zaakceptowana⁴⁸.

Jak słusznie zauważa Christoph Rodiek, obserwacja ta idealnie pasuje również do późniejszej apologii *La España del Cid*, która na długie dekady sparaliżowała historyczne badania nad postacią Rodriga Díaza⁴⁹. Cydofilii Ramóna Menéndeza Pidała poświęciłam te kilka stron uwagi właśnie przez wzgląd na ten czynnik. Już ponad pół wieku temu Colin Smith zauważył, że nestor hiszpańskich filologów, pisząc *La España del Cid*, dążył do stworzenia „mitu historycznego”⁵⁰, co niewątpliwie mu się udało. Kilkanaście lat później Christoph Rodiek dodał: „Na tym fundamencie zadziwiającej erudycji wspierają się także wszyscy badacze, którzy negują pewne tezy hiszpańskiego filologa i historyka”⁵¹. Z opinią tą trudno się nie zgodzić – niemal każdy współczesny fascynat tematu swoją przygodę z *materia cidiana* rozpoczyna od *La España del Cid*. Mimo to współcześnie wykształcony historyk podczas lektury kolejnych stron najbardziej znanej pracy Menéndeza Pidała szybko zdaje sobie sprawę, że jest to opracowanie, z którego należy korzystać ostrożnie i ze świadomością „skrzywienia apologetycznego” Don Ramóna, a także różnic w warsztacie pracy badacza przeszłości, które zaszły w czasie niemal wieku od jego spisania⁵².

Z tego względu, parafrazując wyżej cytowane słowa Rodieka, w niniejszej publikacji w dużej mierze odchodzę od wspierania się na „tym fundamencie

⁴⁸ R. Menéndez Pidal, *La España...*, vol. 1, s. 25.

⁴⁹ Ch. Rodiek, *La recepción internacional...*, s. 17, przyp. 16.

⁵⁰ *Poema de mio Cid*, ed. C. Smith, Oxford 1972, s. 29.

⁵¹ Ch. Rodiek, *La recepción internacional...*, s. 14. Na temat myśli R. Menéndeza Pidała i jej recepcji zob. szerzej niedawno wydaną pracę zbiorową *El legado de Ramón Menéndez Pidal (1869–1968) a principios del siglo XXI*, coord. I. Fernández-Ordóñez, vol. 1–2, Madrid 2020, a także bardziej syntetyczne uwagi: C. Moreno Hernández, *En torno a Castilla*, Sevilla 2009, s. 21–31.

⁵² Por. F.J. Peña Pérez, *El Cid. Historia, leyenda y mito*, Burgos 2000, s. 15–18, 199–202. Warto tu dodać, że krytyka założeń Menéndeza Pidała, przede wszystkim dotyczących historyczności *Pieśni o Cydzie*, pojawiła się już niespełna 20 lat po publikacji *La España del Cid* – choć ze strony badacza pochodzącego nie z Hiszpanii, a z Austrii, i na łamach czasopisma wydawanego w Meksyku (L. Spitzer, *Sobre el carácter histórico del Cantar de Mio Cid*, NRFH, año 2/2, 1948, s. 105–117). Na pierwszy wyraźnie krytyczny głos z terenu Półwyspu Iberyjskiego trzeba było poczekać aż do roku 1973, czyli pięć lat po śmierci Menéndeza Pidała. Pierwszym, który wyraźnie sprzeciwił się idei historyczności poematu – a jednocześnie pomysłowi opracowywania biografii Rodriga Díaza przez filologów, a nie historyków – był A. Ubieto Arteta (*El “Cantar de mio Cid”...*, passim), który dokonał szczegółowego porównania wybranych elementów świata przedstawionego poematu z rzeczywistością historyczną z czasów Rodriga Díaza.

zadziwiającej erudycji” i wiele opinii Menéndeza Pidala, które z perspektywy aktualnego sposobu uprawiania badań historycznych są ewidentnie nieakceptowalne, pomijam milczeniem, komentując jedynie kwestie najważniejsze lub do dziś budzące wątpliwości. Choć należy pamiętać o zasługach ojca hiszpańskich filologów na polu badań nad epiką średniowieczną, nadszedł już czas, by iberyjska mediewistyka wyzwoliła się z jarzma, jakim jest poczucie obowiązku komentowania każdej idei Menéndeza Pidala – tym bardziej że od jego śmierci w badaniach nad poematem i postacią Cyda, dzięki wysiłkowi kolejnych pokoleń, nastąpił ogromny postęp.

Książka Rodieka o międzynarodowej recepcji Cyda (do dziś pozostająca kluczowym opracowaniem tematu) ukazała się w niemieckojęzycznym oryginale w roku 1990 – zaledwie rok po publikacji pierwszej bardziej obiektywnej (choć niepozbawionej innych słabości) biografii Cyda, pióra Brytyjczyka Richarda Fletchera⁵³. Niemal dekadę później powstała biografia autorstwa pochodzącego z okolic Burgos Gonzalo Martíneza Dieza – która do dziś pozostaje opracowaniem najbardziej odpowiadającym współczesnym wymogom stawianym badaniom historycznym⁵⁴. Autor we wstępie do swojej książki zastrzega, że jego intencją jest naszkicowanie obrazu Cyda „tak samo dalekiego od cydofobii Dozy’ego, jak od cydofilii mistrza Menéndeza Pidala”⁵⁵. O ile na ponad 400 stronach biografii historykowi w większości udaje się zachować ten zakładany obiektywizm, o tyle rozdział XXV jego książki, zatytułowany *Semblanza de Rodrigo Díaz de Vivar*, wywołuje niepokojące wrażenie *déjà vu* – Martínez Diez przedstawia bowiem Cyda w słowach, które równie dobrze mogłyby wyjść spod pióra samego Maestra⁵⁶. Prawdopodobnie nie mylił się José Ángel García de Cortázar, twierdząc, że zaprezentowana w finale książki Martíneza Dieza egzaltacja bohatera jego dzieła

⁵³ R. Fletcher, *The Quest...*

⁵⁴ G. Martínez Diez, *El Cid...*. Niedawno opublikowana praca D. Porrinasa Gonzáleza (*El Cid...*), choć wnosi wiele cennych uwag historyka wojskowości, nie może zostać uznana za najlepsze istniejące opracowanie biografii Cyda z uwagi na występujące w niej braki, a także bazowanie w przypadku wielu zagadnień spoza obszaru zainteresowania badacza z nurtu New Military History jedynie na opinii Martíneza Dieza. Książka Porrinasa Gonzáleza jest bardzo wartościowym opracowaniem postaci Cyda jako wojownika – i oczekując właśnie tego, a nie „biografii ostatecznej”, należy rozpocząć lekturę tej pozycji bibliograficznej.

⁵⁵ G. Martínez Diez, *El Cid...*, s. 15.

⁵⁶ Ibidem, s. 428–450. W podobny sposób G. Martínez Diez przedstawia Cyda w tekście o tym samym tytule (choć z pewnymi różnicami w treści) opublikowanym rok później w zbiorowym tomie pokonferencyjnym: *Semblanza de Rodrigo Díaz de Vivar*, w: *El Cid, poema e historia. Actas del Congreso Internacional (12–16 de julio, 1999)*, ed. C. Hernández Alonso, Burgos 2000, s. 93–103. Podobnie apologetyczny ton miał wczesny artykuł autora na temat Cyda historycznego (idem, *El Cid histórico*, w: *Poema de mio Cid*, Burgos 1982, s. 203–243).

przypomina, że „kiedy mówi się o Cydzie, bardzo trudne jest, zwłaszcza dla mieszkańca Burgos, porzucenie epiki”⁵⁷.

* * *

Grono adeptów *materia cidiana*, ale i mediewistów ogółem, pozostaje zatem wciąż bez „biografii ostatecznej” Rodriga Díaza. Być może postać ta wywołuje zbyt wiele wątpliwości i kontrowersji, być może pomimo szerokiej bazy źródłowej zbyt wiele pozostaje białych plam, by możliwe było opracowanie publikacji, która jednoznacznie rozwiązałaby wszystkie problemy interpretacyjne związane z życiem Cyda.

Niniejsza książka bynajmniej nie pretenduje do miana biografii ani lepszej, ani pełniejszej od tych, które do dziś wyszły spod piór znakomitych – warto podkreślić, mimo poszczególnych zastrzeżeń – specjalistów w zakresie dziejów średniowiecznej Hiszpanii. Moją intencją jest przede wszystkim porównanie postaci „z krwi i kości” – niewątpliwie nieszablonowej, mimo to pozostającej dzieckiem swoich czasów – z ideałem poetyckim, który choć został wykreowany przez żonglera tworzącego ponad osiem wieków temu, do dziś porusza i fascynuje.

Poza dążeniem do obiektywizmu w realizacji tego zadania przyświecał mi jeszcze jeden, nie mniej istotny cel. Książka ta jest pierwszym polskojęzycznym opracowaniem losów Rodriga Díaza bazującym na szerokiej bazie źródłowej i aktualnym stanie badań, jak również pierwszą w języku polskim publikacją tego rodzaju poświęconą *Pieśni o Cydzie*. Jednocześnie stanowi ona jedną z wciąż niewielu na polskim rynku publikacji na temat historii Hiszpanii w wiekach średnich, zarówno jeśli chodzi o prace autorów polskich, jak i przekłady. Jeśli kolejne karty pozwolą Czytelnikowi nie tylko zapoznać się z życiorysem najslynniejszego kastyljskiego bohatera wieków średnich oraz jego najbardziej znaną wizją poetycką, ale też lepiej zrozumieć specyfikę Półwyspu Iberyjskiego w pełnym średniowieczu – mój cel będzie można uznać za osiągnięty.

⁵⁷ J.Á. García de Cortázar, *El triunfo del Cid histórico*, „Revista de Libros”, 2000, núm. 37, s. 20.

Podziękowania

Niniejsza monografia nie powstałaby bez pomocy wielu osób. Wyrazy wdzięczności kieruję w pierwszej kolejności w stronę Profesor Anny Waśko z Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, pierwszej i niezwykle wnikliwej Czytelniczki pierwotnej, mniej obszernej wersji tego tekstu. Jestem jej winna podziękowania za konsultacje i uwagi dotyczące zarówno kwestii merytorycznych, jak i struktury pracy, a także za zachętę do jej opublikowania. Za cenne komentarze i wskazówki dziękuję także Recenzentom publikacji: Doktor Rozalii Sasor z Instytutu Filologii Romańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego (której należą się też podziękowania za porady w kwestiach filologicznych), Doktorowi Mateuszowi Wilkowi z Katedry Historii Kultury Uniwersytetu Warszawskiego (któremu jestem także wdzięczna za konsultacje w kwestiach arabistycznych) oraz Profesorowi Rafałowi Hryszce z Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego.

W podziękowaniach nie może zabraknąć miejsca dla kilku osób, które z uwagi na język publikacji nie mogły zapoznać się z tekstem, miały jednak – i wciąż mają – kluczowy wpływ na mój rozwój naukowy. Wyrazy niekończącej się wdzięczności kieruję przede wszystkim w stronę mojego Mistrza Profesora Alberto Montanera Frutosa (Departamento de Lingüística y Literaturas Hispánicas Universidad de Zaragoza), autora przedmowy do książki, który w ciągu kilku lat naszej współpracy odegrał kluczową rolę dla mojego rozumienia *Pieśni o Cydzie*, funkcjonowania dzieła literackiego i metodologii badań humanistycznych, a jego postawa oraz nieustanne wsparcie w tym i pozostałych realizowanych przeze mnie projektach naukowych niezmiennie utwierdzały i utwierdzają mnie w przekonaniu, że warto wierzyć w bohaterów – niektórzy z nich istnieją bowiem nie tylko w świecie literackiej wyobraźni.

Podziękowania należą się także Doktorom Mario Lafuentemu Gómezowi (Departamento de Historia Medieval, Ciencias y Técnicas Historiográficas y Estudios Arabes e Islámicos Universidad de Zaragoza) oraz Davidowi Porrinasowi

Gonzálezowi (Departamento de Didáctica de las Ciencias Sociales, Lengua y Literatura Universidad de Extremadura), których pomoc w mojej aklimatyzacji w hiszpańskim środowisku mediewistycznym była i jest nieoceniona, a nasze dyskusje naukowe oraz ich wskazówki bibliograficzne, zwłaszcza te dotyczące wojny średniowiecznej – niezmiernie inspirujące. Za cenne rozmowy oraz wsparcie w działaniach mających na celu poszerzanie w Polsce wiedzy o historii, kulturze i literaturze średniowiecznego Półwyspu Iberyjskiego jestem także winna podziękowania Alfonso Boixowi Jovaníemu, Doktorowi Universitat de València. Za konsultacje, wskazówki bibliograficzne i wartościowe dyskusje jestem wdzięczna Profesorom Rafaelowi Beltránowi Llavadorowi (Facultat de Filologia, Traducció i Comunicació Universitat de València) oraz Germánowi Navarro Espinachowi (Departamento de Historia Medieval, Ciencias y Técnicas Historiográficas y Estudios Arabes e Islámicos Universidad de Zaragoza).

W kilku kwestiach związanych ze średniowieczną dyplomatyką i kulturą pisma cenna była pomoc Profesora Marcina Starzyńskiego (Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego). Za porady w zakresie przekładu wybranych fragmentów tekstów łacińskich dziękuję z kolei Michałowi Kulpie (Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie / Wydział Historyczny Uniwersytetu Jagiellońskiego). Wyrazy wdzięczności kieruję także w stronę osoby, która odegrała istotną rolę w moim zainteresowaniu światem średniowiecznej wyobraźni: Doktora Jeremiaha D. Scully'ego (School of History University College Cork).

Badaczka specjalizująca się w dziejach kraju tak odległego jak Hiszpania zawsze mierzy się z problemem dostępności źródeł i opracowań tematu. Znaczącej pomocy w zakresie udostępniania, a czasem także dosyłania materiałów udzieli mi pracownicy wielu bibliotek: Instytutu Cervantesa w Krakowie, Biblioteca Nacional de España w Madrycie, British Library w Londynie, a także bibliotek ogólnych i wydziałowych następujących uczelni w Hiszpanii: Universidad de Salamanca, Universidad Complutense de Madrid, Universitat de Barcelona, Universitat de València, Universidad de Zaragoza, Universidad de Burgos; Wielkiej Brytanii: University College London, King's College London, University of Oxford, University of Cambridge, oraz Irlandii: Trinity College Dublin, University College Dublin, University College Cork. Na szczególne wyrazy wdzięczności zasługuje w tym gronie Juan Carlos García Blázquez z biblioteki Facultad de Geografía e Historia Universidad de Salamanca. Za dosłane materiały wdzięczna jestem także Profesorom Alberto Montanerowi Frutosowi, José Luisowi Gastañadze Ponce de León (Department of Foreign Languages and Literatures University of Tennessee) oraz Alejandro Garcí Sanjuánowi (Departamento de Historia, Geografía y Antropología Universidad de Huelva), a także Doktorowi Alfonso Boixowi Jovaníemu.

Zgromadzenie potrzebnych źródeł i literatury przedmiotu nie byłoby możliwe bez licznych kwerend zagranicznych i staży badawczych zrealizowanych ze wsparciem finansowym Utrecht Network, Ryoichi Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund, Uniwersytetu Jagiellońskiego, Fundacji Studentów i Absolwentów Uniwersytetu Jagiellońskiego „Bratniak” oraz programu Erasmus+. Ostateczny kształt publikacji byłby za to uboższy, gdyby nie dwa staże badawcze zrealizowane w Departamento de Literaturas Hispánicas y Bibliografía Universidad Complutense de Madrid oraz Facultat de Filologia, Traducció i Comunicació Universitat de València – które nie byłyby możliwe, gdyby nie pomoc dwóch osób, którym jestem winna wyrazy szczególnej wdzięczności: Profesor Isabel Díez Menguéz, Wicedyrektorki pierwszej z jednostek, oraz wspomnianego Profesora Rafaela Beltrána Llavadora, mojego Opiekuna podczas pobytu w Walencji.

Na serdeczne podziękowania zasługują także osoby, których pomoc była nieoceniona podczas organizacji wyjazdu badawczo-dokumentacyjnego do Burgos, Vivar del Cid oraz Cardeñi, pozwalającego zgromadzić obszerny materiał fotograficzny: dwie pełne pasji przedstawicielki konsorcjum Camino del Cid: Patricia Ansótegui oraz Jimena González, jak również brat José Luis Galiana ze zgromadzenia św. Piotra w Cardeñi, niezastąpiony przewodnik po zakamarkach tego kluczowego dla postaci Cyda klasztoru. Równie niezastąpionym przewodnikiem, tym razem w murach pałacu Aljafería w Saragossie, był Javier del Cerro – bez jego pomocy niemożliwe byłoby wykonanie dużej części fotografii z kolejnego z miejsc, z którymi związany jest los Cyda.

Jestem także wdzięczna osobom i instytucjom, które przyczyniły się do wzbogacenia materiału ilustracyjnego, udostępniając własne ilustracje lub pośrednicząc w nawiązaniu odpowiednich kontaktów: Profesorowi Alberto Montanerowi, Profesor Inés Monteirze Arias (Facultad de Geografía e Historia Universidad Nacional de Educación a Distancia), Doktorom Alfonso Boixowi Jovaníemu, Davidowi Porrinasowi Gonzálezowi i Piotrowi Eckhardtowi, a także konsorcjum Camino del Cid, Museo de Zaragoza, Bayeux Museum oraz Fundación Santa María la Real.

Książka nie ukazałaby się z kolei bez wsparcia finansowego Dziekana Wydziału Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego Profesora Stanisława A. Sroki, Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego, Szkoły Doktorskiej Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, a także Fundacji Studentów i Absolwentów UJ „Bratniak”, którym jestem winna podziękowania za dofinansowanie wydania publikacji. Część badań, których wyniki przedstawiono w niniejszej publikacji, została przeprowadzona w ramach realizacji projektu badawczego pt. „*Cavallero de prestar. Etos rycerski na Półwyspie Iberyjskim w XII–XIII w. w świetle Pieśni o Cydzie oraz innych wybranych poematów epickich*”, finansowanego

przez Narodowe Centrum Nauki¹. Książka jest także jednym z wyników projektu badawczego pt. „*Magia, Épica e Historiografía Hispánicas. Relaciones Literarias y Nomológicas II*”² – w którego gronie wykonawców miałam zaszczyt się znaleźć, a którego budżet przyczynił się do umożliwienia wydania publikacji w formie znacznie rozszerzonej względem wersji pierwotnej.

Szczególne podziękowania kieruję w stronę Wydawnictwa Benedyktynów w Tyńcu za podjęcie się wydania w krótkim terminie książki, która pierwotnie miała się ukazać nakładem innego wydawcy. Za pomoc w procedurze zmiany wydawnictwa dziękuję zwłaszcza Michałowi Jackowi Baranowskiemu, odpowiedzialnemu za imprint Homini.

Last but not least, wyrazy szczególnej wdzięczności kieruję w stronę mojej Mamy, Cioci i Przyjaciół, których wsparcie w tym i innych podejmowanych przeze mnie przedsięwzięciach oraz niekończąca się cierpliwość wobec mojego regularnego braku czasu i jeszcze bardziej regularnego słowotoku w opowieściach o średniowiecznym Półwyspie Iberyjskim zasługiwałyby na uwiecznienie w pieśniach żonglerów. Wśród nich na szczególne podziękowania zasługują dwie wyjątkowe osoby. Pierwszą z nich jest wspomniany już Michał Jacek Baranowski, któremu dziękuję za inspirujące dyskusje oraz lekturę wybranych fragmentów tekstu okiem historyka innej epoki i cenne uwagi krytyczne, co do których, warto zaznaczyć, nie zawsze się zgadzaliśmy. Drugą osobą jest Filip Taterka, któremu również jestem wdzięczna za lekturę wybranych fragmentów książki okiem historyka niebędącego mediewistą i wartościowe komentarze (co do których byliśmy zgodni nieco częściej); za wspólne rozważania nad relacjami pomiędzy literaturą a historią, metodologią i warsztatem historyka oraz wybranymi rozwiązaniami translatorsko-stylistycznymi; za pomoc w transliteracjach z alfabetu arabskiego – a także za to, że jest.

Powyższa lista nie implikuje, rzecz jasna, że każda z uwzględnionej w niej osób wyraża te same co ja poglądy na wszystkie kwestie poruszone na łamach tej publikacji ani – tym bardziej – że jest odpowiedzialna za jakiegokolwiek omyłki, uchybienia czy niedociągnięcia, za które winić należy jedynie osobę podpisaną na okładce.

¹ Projekt badawczy nr 2020/37/N/HS3/04149, konkurs Preludium 19 (Narodowe Centrum Nauki).

² Projekt badawczy I+D nr PGC2018-095757-B-I00: *Magia, Épica e Historiografía Hispánicas. Relaciones Literarias y Nomológicas II* Programa Estatal de Generación de Conocimiento y Fortalecimiento Científico y Tecnológico del Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades, za pośrednictwem Agencia Estatal de Investigación, współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego.